

DÜNYANIN GİDİŞİ

İnsanlığın gidişi hangi istikamettedir? Bu istikamete nisbetle bugünkü vaziyetin manâsı ve bizim için ehemmiyeti nedir? Bu suallerin cevabını araştırmak her düşünen insanı ilgilendirir.

Hayatı sadece yemek içmek, gülüp eğlenmekten, hasılı günlük şahsî ihtiyaçların tamininden ibaret telâkki etmeyenler için dünyanın bugünkü halinde nikbin, ümitli bir görünüşe sahip olmak hemen hemen imkânsız görünüyor. Milyonlarca insan kaybını, denizlere gömülen serveti, harap edilen mamur beldeleri duydukça insan, “Ne kadar hayat, emek, gayret, servet harcanıyor; bunlar yıkıcı gayeler için değil de yapıcı, müsbet işler için kullanılsa dünya cennete dönerdi,” diyor. Sürüp gitmekte olan harp, hesabını bilmeyen insanlığın müthiş bir israfından başka bir şey değil gibi. Bu israfın sonu ne olabilir. Ancak yıkım. Bu israfın müsbet, kurucu bir sonucu olmaz. Filhakika yalnız bugünkü şartlar ve bunları hemen takip edecek neticeler düşünülürse, istikbal hakkında ümitli olabilemeğe pek imkan yok; fakat bedbin, karanlık bir hayat görüşü gayreti öldüren, hevesi kıran, insanı iş görmekten alakoyan bir ruh halidir. Bu karanlık havadan kurtulabilmek, biraz olsun ışığa kavuşabilmek için “uzun menzilli bir görüş”e sahip olmak lâzım. Hemen yakın istikbalde değil, daha uzun bir zaman çerçevesi içinde hâdiseleri düşünmek gerekiyor.

Böyle “uzun menzilli bir görüş” noktasından bugünün hâdiseleri başka bir renkte ve istikamette görünüyor. Devam etmekte olan harp sadece “boş yere israf” olmaktan çıkıyor; bu kaynaşma, bu hercümerç bir manâ kazanıyor; yeni bir devrenin öncüsü gibi görünüyor.

Ta en eski filozoflardan beri tabiatın, bütün varlığın, bir değişme, akış halinde olduğu söylenmiştir. Esas olan hâdiseler hareket, değişmedir; durma, iki hareket arasında izafî bir durumdan veya daha süratli değişmelere nisbetle daha ağır değişmelere atfedilen halden başka bir şey değildir. Bu değişmelerde iki kutuplu veya iki cepheli bir vetirenin zincirleme devam ettiği görülür: birleşme ve bağlanma-çözülme, teazzi-dağılma. Bağlanma ve terkip vetiresi ilerleyip de kısımları az çok birbirine uygun bir taazzuv meydana gelince nisbî bir istikrar ve te vazün hali belirir, fakat bu istikrar ve te vazün tam ve daimî değildir; bozulur, çözülür ve tekrar yeni bir terkip, yeni bir şekilleşmeğe yer verir. Denilebilir ki, hâdiseler, daimî bir te vazün haline doğru gider fakat tam erişmez, dağılır; bunun için hâdiselerde (insan âlemi de dahil) bir nevi “hareket halinde bir te vazün” vardır.

Şu halde her çözülme ve dağılma hali ve bu hali vasıflandıran kargaşalık, nizam-sızlık, dar bir çerçeve içinde düşünülürse menfî, yıkıcı, esef edilecek bir hâdiseler gibi gözükür, fakat daha geniş bir çerçeve içinde, “uzun menzilli bir görüş” noktasından, yeni bir terkibe ve nisbî te vazüne götüren bir “ön safha” manâsını alır. 1914 harbi ve bugünkü harp de eski düzenin bozulması, yeni bir devrenin belirmesi vetiresinin

dış alâmetleridir.

İnsan cemiyetlerinde iki kutuplu çözüme ve bağlanma ve terkip vetiresini meydana getiren sebepler nelerdir? Esas sebebi teşkil eden hâdiseyi daha evvelki bir makalemizde bir başka vesile ile kısaca ele almıştık (Mecmuamızın 9 uncu sayısında “İptidailik ve Medenilik Meselesi” makalesi). Cemiyetin her kısmının aynı süratle ve aynı zamanda değişmediğine işaret etmiştik. İctimaî değişimde ilerlemeler ve geri kalmalar vardır. Tabiatla olan münasebetler sahasında -teknoloji ve iktisadî teşkilâtta- değişme umumi bir istikamet ve bir miyara göre artış gösterir; fakat âile, din, devlet, hukuk gibi müesseselerde ve örf ve âdetlerde aynı hâdisе müşahede edilemiyor. Bu hal cemiyette gerginlikler, dahilî intibaksızlıklar doğuruyor. Mevcut içtimaî tevazün bozuluyor ve cemiyet yeni şartlara az çok uygun yeni bir tevazüne erişiyor; bu vetire zincirleme tekrar ediyor.

Bu hâdisе cemiyetlerin iç yapısına ait; fakat iç yapılarının kısımları arasında olduğu gibi cemiyetler arasında da değişme süratinde farklar vardır. Cemiyetlerin hepsi aynı süratle ve aynı istikamette değişmiyorlar. Hususî coğrafi ve tarihî şartlar arada farklar doğuruyor. Bazı cemiyetlerde, hususî şartlarından dolayı, erişilen muayyen bir tevazün hali nisbeten uzun sürüyor, diğer bazılarında ise aksine, değişme hızlanıyor. Bunun için aynı zamanda muhtelif çeşitten, muhtelif tekâmül derecesinde cemiyetler mevcut olabiliyor; bugün ise dünyada en iptidaiî tip cemiyetlerden en mütেকâmil tip cemiyetlere kadar hemen hemen her çeşit cemiyet şekline tesadüf etmek mümkündür. Bütün bu cemiyetler aynı arz üzerinde omuz omuza yaşıyorlar.

Arzı ve bütün insan cinsini birer cüzütam olarak ele aldığımızda, cemiyetler bir bütünün parçaları olarak görünüyor ve bu parçalar-cemiyetler-arasında da bir münasebetler sistemi mevcut olduğu beliriyor. Cemiyetlerin iç değişmeleri dış münasebetlerine tesir ediyor, onu da değiştiriyor; ve sonra dış-münasebetler-sistemindeki değişmeler de her cemiyetin iç yapısına tesir ediyor. Cemiyetler arasında değişme süratinde ve tekâmül derecesinde farklar olduğundan cemiyetler-arası-münasebetler-sisteminde her cemiyetin mevkiî diğerleriyle bir ve ehemmiyeti aynı değildir. Daha ileri olan cemiyetler bu münasebetler sisteminde daha tesirli, daha faal bir rol oynarlar.

Mübadelelenin, yani ticaretin ve muhabere ve münakale vasıtalarının henüz inkişaf etmediği zamanlarda cemiyetler-arası-münasebetler-sistemi birbirinden ayrı cemiyetlerin arz üzerinde yan yana sıralanışından ibaretti. Şüphesiz cemiyetler hiç bir zaman tamamiyle kendi içlerine kapalı ve birbirlerinden tamamiyle ayrılmış bir vaziyette olmamışlardır. Tarihte büyük muhaceretler, cemiyetleri birbirleriyle temasa getirmiş, kültür kaynaşmalarına sebep olmuştur. Mübadelelenin başlangıcı da çok eski devirlere kadar, tarihten evvelki devre kadar gider; fakat bu mübadele kemmiyetçe az ve sahası dar olduğundan cemiyetleri sıkı bir surette birbirine bağlamağa kâfi değildi. Yeni zamanlardan evvel ticaretin bilhassa arttığı devreler olmuştur; Fenikeliler, eski Yunanlılar, Romalılar zamanında olduğu gibi. Lâkin bu zamanlardaki ticaret dahi bugünküne nisbetle azdı. Sanayiilerle ilerlememesi, ve mübadelelenin ancak muayyen mıntıkalar arasında oluşu ticaretin daha fazla inkişafına sed çekiyordu. Mübadele edilen eşya en fazla ziraî mahsuller veya ziraî sanayi mahsulleri idi; ve ticaret bilhassa Akdeniz havzasına inhisar ediyordu. Bununla beraber,

ticaretin bugüne nisbetle az çok inkişaf etmiş olduğu bu devirlerde bile cemiyetler arasında bir farklaşma belirdi: Ticaretle meşgul olan ve ticaretin büyüdükçe şehirlerde toplandığı cemiyetler, dıştan gelen ticarî münasebetlere “tâbi” olan, şehirlerin teşekkül etmediği veya az inkişaf ettiği cemiyetler. Ticaretin toplandığı cemiyetler, cemiyetler arası münasebetlerinde hâkim bir mevki tutuyorlardı, diğerleri ise “tâbi” bir mevkide idiler. Fakat bu “hâkim” ve “tâbi” münasebetleri hiçbir vakit yeni zamanlarda olduğu kadar geniş bir ölçüde ve aşırı bir derecede belirmemiştir, çünkü ticaret ve onu mümkün kılan muhabere ve münakale vasıtaları bu son devrede olduğu kadar inkişaf etmemiştir.

On beşinci asırdan sonra gittikçe genişliyen ticaret, ilk defa olarak dünyanın en ücra köşelerine kadar yayıldı ve bütün cemiyetleri birbirine bağladı. Bu münasebetler ağında bazı cemiyetler ağır kenarlarındadır, diğerleri daha merkezdedir ve bunun için de herbiri aynı sıklıkla bağlanmamıştır; ama hepsi, az veya çok, doğrudan veya dolayısıyla, bu ağa ilişiktir. Teknik tekâmül dolayısıyla hız alan sanayi, mübadele edilebilecek eşyanın çeşidini ve miktarlarını arttırdığından ticarî faaliyetin şiddeti, hacmi de arttı. Bu suretle hem daha çok cemiyet birbirlerine bağlandı, hem de aradaki bağlar kasıldı, kuvvetlendi. Bu dünya genişliğinde münasebetler sisteminde hâkim rolü ticaret ve sanayi toplandığı cemiyetler oynar; coğrafi mevki bakımından bu hâkimiyet Avuranın şimal batısında ve şimalî Amerikada toplanmıştır.

Bu hâkimiyet ve temerküzün ilk sebebi -ve şimdi de esas sebeplerinden biri- olan ticaret ve ticareti mümkün kılan muhabere ve münakale vasıtaları, aynı zamanda bu temerküzün dağılmasına, hâkimiyetin azalmasına sebep olan âmillerdir. Ticaret ve münakale ve muhabere vasıtaları hâkim merkezlerin kültürünü (içine teknik de dahil olmak üzere en geniş mânâsında kültür) diğer mıntakalara yaydılar. Ticaretten edilen istifadede hâkim merkezler arslan payını almakla beraber, bu ticaret girdiği cemiyetlerde de değişmeler doğuruyor, iktisadî hayatı yeni istikametlerde az çok inkişaf ettiriyordu. Garbın iktisadî nüfuzu ile beraber garptan sosyal müesseseler ve yeni fikirler de giriyordu. Bu değişmelerin neticesi, bir taraftan dünyanın tâbi mıntakalarının garbın hâkimiyetine karşı isyan ve mücadelesi, diğer taraftan, garp kültürünün yayılması, dünya genişliğinde bir “kültür tesviyesi” ameliyesinin başlaması oldu. Eğer mıntakalar istiklâllerini müdafaa edebilecek bir hale geldikçe, birer birer garbın hâkimiyetine isyan ettiler ve bu yeni memleketlerin ticaret ve sanayii garbinkilerle rekabet etmeğe başladı. Bugün hâkim memleketlerden biri olan Amerika Birleşik Devletleri Avrupada kapitalizmin ilk geliştiği devirde tâbi memleketlerden biri idi ve iktisadî ve siyasî istiklâlini ilân ederek garp Avrupasıyla rekabet eden ve nihayet onu da geçen ilk memleket oldu. İkinci olarak Japonya gelir. Daha sonra Yakın Şark ve Uzak Şark memleketleri de Batı Avurasının, Amerikanın ve Japonyanın tahakkümüne baş kaldırdılar. Böylece, çok dar bir sahada, Avuranın batısında, hattâ yalnız şimal batısında merkezleşen iktisadî ve siyasî hâkimiyet çözülmeğe başladı ve garp kültürü diğer mıntakalara yayıldı ve hâlâ dağılmakta devam ediyor. Bu dağılma dünya genişliğinde tamamlandığı gün, mıntakalar arasında ancak nisbî bir hâkimiyet olabilir, bugünkü keskin farklar ortadan kalkar.

Kısaca hülâsa ettiğimiz garp kültürünün yayılması vetiresi, eski hâkim memleketlerin düzenine hâlel verdi; cemiyetler-arası-münasebetler-sistemi bozuldu.

Dünyanın bugünkü kargaşalığı, “kuvvetle hâkim” ve “tâbi” ikiliğine dayanan dünya muvazenesinin bozulmasıdır. Bu muvazenesinin sarsılması bir taraftan hâkim memleketlerin iç bünyelerinde zorluklar doğurur, iç yapılarıdaki ayrılıkları, tezatları keskinleştirirken, diğer taraftan da hâkim memleketler arasında rekabeti araştırdı. Artık imparatorluklara müstemleke olarak ilâve edilebilecek yeni muntakalar, ilhak edilmemiş kıt’alar yok; eski müstemlekeler, ve iktisaden tâbi mevkiide olan memleketler de kalkınma halindedir; garbın nüfuz ve hâkimiyetine karşı koyuyorlar. Bu vaziyet eski hâkim memleketlerin vaziyetini zorlaştırıyor, aralarındaki rekabeti kızıştırıyor. Mücadelenin sonunda hangi memleket hâkimiyeti diğerinden alırsa alsın bu hâkimiyetin uzun sürmesi ihtimali yoktur; sosyal değişme ve dünyanın sosyal şartları artık hâkimiyetin dar, mahdut bir sahada merkezleşmesine ve diğer muntakaların tamamıyla tâbi bir duruma girebilmesine müsait değildir. Bugünkü mücadeleler, harpler, kalkınma hareketleri hem cemiyetlerin iç yapılarında, hem de cemiyetler-arası münasebetler-nizamında meydana gelen esaslı, derin değişmelerin neticesidir ve daha da gelecek yeni değişmelerin öncüsüdür.

Uzun menzilli bir görüş noktasından dünyanın gidişi bu istikamette görünmekle beraber, yakın bir istikbal dikkate alınırca, memleketimiz gibi yeni kalkınmakta olan memleketler için bugünkü vaziyetin mühim bir manâsı vardır. Eğer garp memleketlerinden biri veya bir kaç hâkimiyeti ele alabilir ve bir müddet olsun devam ettirebilirse, bu hâkimiyetin, eskisinden çok daha şuurlu ve zecrî bir şekilde olması ihtimali vardır. On dokuzuncu asrın sonlarına kadar kapitalizm devamlı bir surette genişlemekte idi; umumiyetle liberal bir zihniyet hâkimdi. Kapitalist sistemin iktisadî vetirelerinin “tâbi” memleketleri uyandırdığının, onların iktisadî sistemlerini de değiştirdiğinin pek farkında değildiler; zaten paylaşılacak yerler bolca olduğundan buna ehemmiyet de vermiyorlardı. Ama geçen asrın sonlarından beri kapitalizmin genişlemesi sınırlarına erişmiş görünüyor. İç yapılarda ve dış münasebetlerde doğan zorluklar liberal zihniyetin ve usullerin üstünden sünger geçti. Kapitalizm daha kontrollü ve şuurlu bir şekil almağa başladı; mühim bazı devletlerin siyasî rejimi bile bu yüzden değişti. Harp sonunda bazı cemiyetler hâkim bir mevkiide kalabilirlerse, bu hâkimiyeti daha sistemli ve zecrî bir tarzda tahakkuk ettirmeğe teşebbüs edebilirler, diğer memleketlerin hiç değilse iktisaden tâbi mevkiide kalmasına, iktisadî olgunluğa erişerek kendilerine kafa tutmalarına mâni olmağa çalışabilirler. Onun için bugünkü vaziyet kalkınmakta olan memleketler için bir fırsattır. Onlar hazır birbirleriyle çekişirken kalkınma hareketini tamamlamak, iktisadî ve sosyal ilerlemeyi hızlandırmak lâzımdır. Ama bugünkü vaziyet bir taraftan bu imkânı verirken, diğer bir cihetten bu işi başarmayı güçleştiriyor. Kalkınmakta olan memleketler daha bir müddet Avrupanın tekniğini almak ihtiyacındadırlar; milletler arası mübadelenin zorlaştığı bu devirde garptan istenilenleri alabilmek güçleşiyor. İkincisi, münasebetlerin nazik, istikrarsız olduğu bu zamanda bütün gayret ve enerjii iç yapı üzerinde toplamak imkânsızdır. Bu müşküllere rağmen, başarılması zarurî olan, bütün kuvvetimizle tahakkukuna çalışmamız icap eden iş, iktisadî kalkınmayı bir an evvel tamamlayabilmektir.